

Az anya-gyermek együttjátszás felhasználása a szülőkonzultáció tervezéséhez.

Személyiségfejlődés, személyiségfejlesztés

© Márkus Lilla, © Arató Ágnes

Budapesti Hidroterápiás Rehabilitációs Gimnasztika (BHRG) Alapítvány,
Budapest

markuslilla89@gmail.com

Napjainkban, főként az utóbbi évtizedekben egyre inkább előtérbe kerülnek és figyelmet kapnak az úgynevezett regulációs problémák, melyek csecsemő és kisgyermekkorban jelentkező alkalmazkodási, kapcsolati zavarok tekinthetőek. Jellemző az, hogy a tünetek; alvásprobléma, együttműködési nehézségek, elhúzódó sírás, táplálási és gyarapodási problémák mindenféle organikus háttér hiányában jelentkeznek, a kiváltó ok az anya gyermek kapcsolatban, gondozásban keresendő. A regulációs zavarok korai felismerése és kezelése azért is rendkívül fontos, mert a későbbiekben kiegészülhetnek olyan további problémákkal, mint a kötődési nehézség, viselkedés és érzelmi zavarok (Hédervári-Heller, 2008; Hámori, 2010).

A regulációs zavarok kialakulásának interakciós modelljei, pl. Stern (1995) "klinikai ablak" modellje figyelembe veszi az egyes életkori szakaszokra jellemző készségrepertoárt, és középpontba elsősorban az anya-csecsemő kapcsolatban keletkező problémákat, zavarokat helyezi. A modell az anya és gyermeke közös diádikus történéseire helyezi a hangsúlyt, és figyelembe veszi az anya saját gyermeke viselkedéséről alkotott értelmezéseit, ennél fogva a félreértelmezéseket is (Stern, 1995).

Előadásunkban elsősorban szeretnénk bemutatni az általunk kidolgozott „Játékhelyzet” módszerrel kapcsolatos első tapasztalatainkat és a játék e korban betöltött kiemelt fontosságából kiindulva bemutatni azt, hogy az együttjátszás hogyan használható fel a szülőkonzultáció tervezéséhez. Mind a „Játékhelyzet” és az azt kiegészítő „Játékhelyzet Interjú” a korai fejlődési és kapcsolati diagnosztika során jól alkalmazható a tipikusan fejlődő, és valamilyen fejlődési elmaradással, vagy rizikóval született csecsemők és kisgyermekök ellátásban, a korai célzott intervenció tervezésében. A két eljárás egy olyan csecsemőkonzultációs programcsomag részét képezi, mely legújabb kutatási eredmények és gyakorlati tapasztalatok alapján épül fel. A csecsemőkonzultáció során tájékoztatást nyújtunk a szülőknek 3- 36 hónapos csecsemőjük kognitív, érzelmi fejlődéséről és a kapcsolatuk sajátosságairól, erősségeiről, gyengeségeiről. A vizsgálatok és a személyes konzultáció során a szülők segítséget kapnak gyermekük viselkedésének könnyebb megértéséhez, továbbá kettejük összhangjának fejlesztéséhez.

Anya – gyermek – tárgy: Triádikus interakciók

Az anya-csecsemő interakciós mintázatok megnyilvánulhatnak diádikus, triádikus, vagy több személyt magába foglaló interakciókban. Az első életévben a csecsemők különféle módokon bocsátkoznak interakciókba, amelyek fokozatosan a közös szándékok, cselekvések, tervek megosztásához, így a közös (játék) tevékenységekben való részvételhez vezetik a gyermeket. A növekedés, érés folyamán különböző

képességek bontakoznak ki a babákban, amelyek az interakciós színvonal továbblendítését segítik elő.

A csecsemők születésüktől fogva érzékenyek a környezet interakciós felhívásaira, illetve az interakcióban létrejövő kontingenciára. Az úgynevezett proto-társalgás képessége, amely három hónapos kortól megjelenik az embercsecsemőnél, a diádikus interakciók alapját képezi (Tomasello et al., 2007). A gyermek és a felnőtt szemtől szembe interakcióiban olyan viselkedéses jegyek váltakoznak szekvenciaszerűen, mint a szemkontaktus váltás, közelségkeresés, érzelmi állapot kifejezés, és verbális megnyilvánulás. Ide kapcsolható Stern (1985) megfigyelése, miszerint ezt a proto-társalgást az érzelmi állapotok összehangolása kíséri, amelynek során a csecsemő és szülője ugyanazt az érzelmi állapotot más-más modalításban fejezi ki.

Hat hónapos kor környékén a csecsemők még jellemzően diádikus interakciókban vesznek részt. Képesek megkülönböztetni a referenciaszemélyek élő, önálló mozgását, az élettelen, okozott mozgástól, érzékenyek a kontingenciára az interakcióban és képesek az affektív állapotaik megosztásával kommunikálni. Azonban még nem értik, hogy az emberek cselekvő személyek, célokkal és szándékokkal rendelkeznek, ennek megfelelően a közös célok kivitelezésére, a cselekvő szándékainak megértésére még nem képesek.

A változást a kilenc hónapos kor hozza meg, amely korban kialakuló kommunikációs képességeket a „minőségi ugrás” kifejezéssel írhatunk le. A másoknak való mentális állapotok, szándékok tulajdonítása olyan interakciós viselkedésrepertoár meglétét foglalja magába, amely a közös célok, közös játéktevékenység, közösen véghezvitt cselekvések kivitelezését segíti elő. *Tomasello* feltételezése szerint kilenc hónapos korban már az intencionális hozzáállás nyilvánul meg, amellyel a gyermek a másik személyt, mint célorientált egyént fogja fel, akivel figyelmét és céljait képes megosztani a triádikus, személy-személy-tárgy helyzetekben. A különbség a tárgyakra irányuló viselkedésben mutatkozik meg, ebben az időszakban ugyanis az anya-gyermek szoros kettősében helyet kapnak a tárgyak, a játékok, a külvilág felfedezésére való igény (Tomasello et al., 2007).

Azok a mérföldkövek, amely a 8-12 hónapos kor kognitív és mozgásos fejlődéséhez kapcsolhatóak, felerősíthetnek bizonyos szülői aggodalmakat, és előfordul, hogy a csecsemő viselkedésének szülői értelmezése során különféle vakfoltok, félreértelmezések születnek. Az együttjátszás során tapasztalható gyermeki intencionális viselkedésjegyek félreértelmezése, negligálása a kapcsolat és a gyermek fejlődése szempontjából kedvezőtlenül hatnak és félresiklásokat eredményezhetnek. Ugyanakkor a gyermek viselkedésének "gazdag értelmezése", a gyermek gondolkodási folyamatainak kiemelése pozitív irányba hat a későbbi kapcsolati, és bizonyos kognitív részterületek fejlődésére (Hámori, 2005, 2010).

A Játékhelyzet módszer és a Játékhelyzet Interjú, mint terápiás eszközök

Számos kutatás született a 9-12 hónapos korban jellemzővé váló triádikus interakciók jellemzőinek feltárására, ám saját kutatásunk *Csibra és Gergely „természetes pedagógia”* elméletére épül. Azért ebben az elméleti keretben gondolkodtunk, mert arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen összefüggéseket lehet feltárni a triádikus interakciókban mutatott gyermeki viselkedésjegyek, a gyermeki tárgyhasználat, és az anyai osztenzív jegyek megjelenése között (Csibra & Gergely, 2007). Egy olyan vizsgálati helyzet megteremtésére törekedtünk, amelyben – az eddigi kutatásoktól

eltérően – az anyai tanítói attitűd természetes, kevésbé kondicionált keretek között tud megnyilvánulni. Az általunk használt „Játékhelyzet” módszer jellegzetessége, hogy feladat jellege miatt, az anyát egyfajta „természetes tanítói helyzetbe” hozzuk, amelynek során alkalmunk nyílik megfigyelni az anyai osztrénv kommunikáció használatát, és hatását az interakció alakulására. A helyzet játékosága, és a 9-12 hónapos korú csecsemők manipulációs szintjéhez igazított játéktárgyak jellegzetessége miatt, módszerünk természetes interakciós szituáció is egyben, s mint ilyen, az anyából és a gyermekből is a természetes triádikus interakciós viselkedést hívja elő.

Játékhelyzet módszer

Saját vizsgálatunk az úgynevezett „Játékhelyzet” módszeren (Hámori, 2005) alapul. A vizsgálat egy félig kötött interakciós helyzet, amelynek során az anya és gyermeke 5 percig 5 játéktárggyal játszik. Az anyákat tulajdonképpen egy feladathelyzet elé állítjuk, melynek jellege abban rejlik, hogy az anyákat arra kérjük, 5 perc leforgása alatt minden játékot mutassanak be gyermeküknek. Ez az elrendezés a természetes játékszituációtól eltér, hiszen a szülők természetes, nem időkorlátos helyzetben egyetlen játéktárggyal általában több, mint 5-15 percet töltenek gyermekükkel (Hámori, 2005). Ezzel a módszerrel így nem csupán a félig kötött játékhelyzet során kialakuló interakciók mérhetőek, hanem a szülő, gyermeke játékának szabályozására való képességét (játéktárgy elvétele, újabb játéktárgy felkínálása, stb) is meg lehet figyelni. Így a kettejük kapcsolata és a tanítói helyzetben keletkező viselkedések több aspektusa is vizsgálható, mint egy szabad játékhelyzet során.

A játéktárgyak között az adott életkori szakaszon belül a rendeltetés szerű használat szempontjából könnyebb és nehezebb játékok egyaránt szerepelnek, melyek dizájnjukban megegyeznek, azonban funkciójukban nem. A játék nehézségi fokán kívül abban is különböznek, hogy a vizuális mellett milyen szenzoros élményt nyújtanak elsősorban. Így a játék nehézsége szempontjából legegyszerűbb csörgő elsősorban auditív, a katica taktilis, a zebra szintén taktilis, a zsiráf a mozgása miatt kinezetikus, végül a funkcionálisan legnehezebb játék, a bagoly auditív élményt nyújt.

Játékhelyzet Interjú

A „Játékhelyzetet” követi a „Játékhelyzet Interjú”, amikor a vizsgálatvezető az anyákkal közösen visszanezi az elkészült felvételt, és pontos instrukció alapján arra kéri őket, hogy jelezzék, ha úgy gondolják, hogy gyermekük viselkedése akár a játéktárgyra vonatkozóan, akár az anyára vonatkozóan kifejez valamit. Ekkor a vizsgálatvezető megállítja a felvételt, és szülőt arra kéri, magyarázza el, mit jelenthetett az adott viselkedés, mit szeretett volna a gyermeke kifejezni. A vizsgálat harmadik szakaszában az anyák megadott szempontsor alapján értékelik, hogy számukra mennyire érthető a megjegyzett viselkedés, illetve mennyire gondolta szándékosnak a gyermekét az adott szituációban. A módszer alkalmas arra, hogy a szülő saját vélekedését hozza felszínre, ugyanis a szülő szabadon dönthet abban, hogy mikor állítja meg a videót, és milyen módon értelmezi az általa kiválasztott viselkedést. Ily módon a módszer segítségével felmérhető, hogy

milyen gyermeki készségek, interaktív sajátosságok azok, amelyek a szülő számára kiemelt jelentőségűek, másrészt melyek azok, amelyek fölött elsiklik.

A felvételek értékelése – a kódrendszer

Bár a szakirodalmak alapján számos kódrendszert kialakítottak már az anya-gyermek interakció vizsgálatára, az általunk használt speciális „Játékhelyzet” módszer (Hámori, 2005) mégis egy olyan sajátos elrendezésnek tekinthető, melynek elemzéséhez megfelelően illesztett kódrendszer szükséges. Így, annak érdekében, hogy a megfigyelhető interakciós mintázatokat a lehető legpontosabban elemezni tudjuk, saját kódrendszer kidolgozása mellett döntöttünk.

A „Játékhelyzet” elemzése átfogóan értékeli a játékhelyzetben megfigyelhető anyai, gyermeki és diádikus sajátosságokat egyaránt. Így elemezzük a gyermek készségeit és képességeit a játéktárgyakkal való manipulációban, a gyermek interaktív sajátosságait, érzelem megnyilvánulását. Nézzük az anyai "tanítói attitűdöt", többek között az anya játékhelyzetben mutatott érzelmi, verbális megnyilvánulásait. Ezek mellett elemezzük az anya-gyermek diádikus interakció egyénre jellemző általános sajátosságait, illetve a diád interakciós jellegzetességeit a játéktárgyak nehézségének függvényében.

A videofelvételekről készített jegyzőkönyveink alapján három fő változócsoporthoz alkottunk, anyai változók, gyermeki változók, és diádikus változók alapján. Minden változó egy adott viselkedésspektrumot fed le, melyeknek változónként több szintjét határoztuk meg. A változók szintjeit pontosan definiáltuk, annak érdekében, hogy ezek objektíven elkülöníthetők legyenek. A változók szintjeit úgy igyekeztünk felállítani, hogy egyfajta hierarchia mutakozzon meg, az adott viselkedés „alacsonyabb” szintjétől egy adaptívabb, fejlettebb, vagy pozitívabb szintjéig. A fenti készségek és interaktív sajátosságok elemzése egyénre és játéktárgyra lebontva képes felrajzolni a gyermek és az anya interaktív jellemzőit általában, játék- független interakciós mintázatok formájában, valamint a játéktárgyak nehézségének a függvényében, melyeket játék-specifikus interakciós mintázatoknak tekinthetünk.

Anyai változók	Gyermeki változók	Diádikus változók
A játék prezentálása (1-5)	Reakció a prezentációra (1-5)	Diádikus aktivitás (1-4)
Játék elvétele (1-5)	Reakció a játék elvételére (1-4)	Anyai közelségkeresés (1-5)
Anyai próbálkozások (1-4)	Testhelyzet (1-11)	Gyermeki közelségkeresés (1-5)
Szülői autonómia (1-4)	Helyzetváltoztatás (1-3)	Elhelyezkedés (1-5)
Figyelemfenntartás (1-4)	Figyelem (1-5)	Gyermeki szemkontaktus keresés (1-4)
Verbális megnyilvánulások (1-4)	Manipuláció (1-5)	Anyai szemkontaktus keresés (1-4)
Asszisztált segítség (1-5)	Reakció az asszisztált segítségre (1-4)	
Érzelemkifejezés (1-6)	Érzelemkifejezés (1-6)	

Kutatási eredményeink

Korábbi kutatásunk során számos hipotézist meghatároztunk azt feltételezve, hogy mind a gyermeki, mind az anyai, és mind a diádikus- interakciós sajátosságok, illetve ezek összefüggései eltérő mintázatot fognak mutatni az egyes játéktárgyak nehézsége alapján, azaz játékspecifikus összefüggéseket vártunk. Azonban arra is számítottunk, hogy lesznek olyan összefüggések, amelyek játék- függetlenek, azaz egységesen megjelennek minden játék esetén, egyfajta globális jelenségként.

Azt tapasztaltuk, hogy valóban megfigyelhetőek játékspecifikus jegyek, ugyanis meghatározó tényezőként lépett föl az interakcióban az egyes játékok nehézségi foka. Az interakciót rendkívül pozitívan befolyásolták a nehezebb, gyermek fejlettségi szintjét továbbblendítő játékok. A legnehezebb bagoly játék az anyából és a csecsemőből is a „legjobbat hozta ki”, a zsiráfnál pedig az osztenzív jegyek és a közös interakciós színvonal együttjárása emelkedett meg. A könnyebb játékok szintén igazolták feltételezésünket, az ismerős, megszokott csörgő esetében az anyák nem törekedtek a helyzet továbbblendítésére, alig mutatták az osztenzív kommunikatív jegyeket, hiszen a gyermeknek nem kellett már megtanítani a játék használatát. Azonban ez visszavetette az egész interakció minőségét, a gyermekek és az anyák érzelmi állapotát és közös játékuk színvonalát egyaránt. Tehát a már megtanult, használt játék nem segítette elő a triádikus interakció minőségének javulását, sőt, rontotta azt.

Érdekes megfigyelés volt, hogy bizonyos játékoknál az anyai törekvések és gyermeki reakciók egyfajta elcsúszást mutattak. A zebra játéknál az anyák leginkább az irányításra és a feladat kivitelezésére törekedtek, nem a játék funkciójának megtanítására, így az osztenzív jegyek alkalmazása ennél a játéknál nem ért célba, ugyanis a gyermeki változóknál ennél a játéknál mutatkozott meg a legtöbb negatív jellemző.

Eredményeink összegzésekképpen elmondható, hogy a „Játékhelyzet” módszer és a kidolgozott elemzési kódrendszer alkalmat adott az anyai osztenzív jegyek és a játéktárgyak összefüggéseinek megfigyelésére. A gyermek fejlettségi szintjét kicsivel meghaladó játékok esetében az anyánál a „tanítói attitűd” megjelenését tapasztaltuk, és ezzel összefüggésben a triádikus interakciók színvonalának, érzelmi hőfokának növekedését. Az anyai viselkedésben a gyermek figyelmének fenntartására, a játékhelyzet demokratikus irányítására való törekvés, a gyermek közelségének keresése bontakozott ki. Az anya az asszisztált segítség nyújtásakor – az osztenzív kommunikatív jegyekkel – bemutatta a játék rendeltetésszerű használatát, azonban teret engedett a gyermeknek az önálló tevékenységre. A gyermek manipulációs színvonala a nehezebb játékok esetében megnőtt, ezekben az esetekben gyakrabban használták magasabb színvonalon az adott játékot. A triádikus interakciók során mutatott intencionális viselkedésjegyek a csecsemőnél fokozott intenzitással jelentek meg a nehezebb játékoknál. Ezen kívül a pozitív érzelmkifejezés az aktivitás megnövekedése, az anyánál és a csecsemőnél is megjelentek a kihívást jelentő helyzetekben, ami arra utal, hogy közös céljaik, szándékaik megélése és kivitelezése örömmel és lelkesedéssel töltötte el mind az anyát, mind a gyermeket.

Kutatásunkból a gyakorlati következtetéseket vonhatunk le a 9-12 hónapos kori anya-gyermek játék interakciókra vonatkozóan. A tipikusan fejlődő gyermek – anya interakciós színvonal az osztenzív jegyek előhívásakor nőtt meg, amikor az anyának alkalma nyílt gyermekét valami újra tanítani, fejlődését terelni. A megfigyeléseink során arra következtetésre jutottunk, hogy empirikus eredményeink az anya-gyermek együttjátszást, mint intervenciós módszer jelentőségét támasztják alá, és alapul

szolgálhatnak az atipikusan fejlődő csecsemők esetében alkalmazott korai fejlesztő programok tervezéséhez is.

A Játékhelyzet és a Játékhelyzet Interjú felhasználása a csecsemőkonzultáció megtervezésében

Az általunk alkalmazott szülő-csecsemő konzultáció *Selma Fraiberg* (1980), valamint D. Stern (1995) csecsemőkonzultációs modelljén és gyakorlatán alapul. Olyan terápiás eljárás, amely feltételezi, hogy a kialakult szabályozási zavar hátterében a szülők gyermekükkel kapcsolatos aggodalmi, valamint saját kapcsolati múltjukból hozott szorongásai, kapcsolati mintái, tudattalan fantáziái meghatározóak abban, ahogy a szülő a csecsemője viselkedéses jelzéseit értelmezi, illetve "félreértelmezi", aminek következtében az adott kapcsolati területen félresiklások, vakfoltok, és szabályozási problémák alakulnak ki. Ugyanakkor az interakciós elemzésre alapuló intervenció az itt és most helyzetre fókuszál, az aktuális probléma megismerésére és megoldására törekszik és nem bocsátkozik a szülő személyiségének mélyebb feltárására.

A kapcsolati diagnosztika során a regulációs zavar, vagy probléma alapját képező dinamikus interakciókat, érzelmeket, szubjektív pszichés történéseket mérjük fel, többféle kapcsolati kontextusban, mivel a „Játékhelyzet” és az azt követő „Játékhelyzet Interjú” kifejlesztése (Hámori, 2005) arra a feltevésre épült, hogy a csecsemő viselkedésének, mentális és érzelmi állapotainak szülői értelmezése, a szándékok, célok elemzése és megértése alapvetően befolyásolja a gyermek készségeinek további fejlődését több területen is.

A „Játékhelyzet” módszer elemzése egyénre és diádra szabott kapcsolatdiagnosztikai eszköz, amely figyelembe veszi az életkor specifikus játéktárgyak rendeltetészerű használatában mutatkozó egyéni különbségeket, valamint a fejlődési rizikóra jellemző sajátosságokat egyaránt. A konzultáció során visszajelzést adhatunk a gyermek képességeiről, és a kapcsolat sajátosságairól, kiemelve az erősségeket és azokat a pontokat, amikor összehangolódást tapasztaltunk. Azonban a „Játékhelyzet” diagnosztikai és intervenció célú használata elsősorban a „Játékhelyzet Interjúval” együtt valósítható meg.

A „Játékhelyzet Interjú” során rendkívül informatív a szülő "értelmezési profilja", mint kapcsolatdiagnosztikai eszköz, ugyanis egyéni és rizikó specifikus sajátosságokat azonosít a szülői értelmezésben, vélekedésben. Ez segíti a konzultációt abban, hogy jobban értse a szülő gyermekéhez való viszonyát: aggodalmait, amelyek akadályozzák a kapcsolat bontakozásában, és pozitív megfigyeléseit, amelyek előrelendítik a triádikus (gyermek-szülő-játéktárgy) kapcsolatot. Ezen a ponton megerősíthetők a szülő kapcsolatát elősegítő megfigyelései, és a vakfoltok, félreértelmezések felismerhetők és tisztázhatóak. A szülővel való közös visszanezés és értelmezés egyénre szabott, specifikus intervenció lehetőség. A videófelvételről kiválasztott kiemelt interakciós történések közös megbeszélése, értelmezése - speciális technikával - lehetővé teszi, hogy a szülő "átkeretezze" addigi megfigyeléseit, és képes legyen gyermeke viselkedésének hátterében feltételezett intenciókat, érzelmeket, mentális folyamatokat több szempontból érteni, értelmezni, ezáltal az interakciós helyzetekben is kompetensebben részt venni. Többek között a következő, általunk kidolgozott technikákat alkalmazzuk a konzultáció során: "észrevétel, kihangosítás", "ráirányítás", "átértelmezés", "önreflektivitás" stb.

Kiemelendő, hogy a szülő-csecsemő konzultáció tervezése mindig egyénre szabott és függ az adott probléma, regulációs zavar jellegétől, a súlyosságától, a szülő érzelmi-hangulati állapotától és csecsemő fejlődési szintjétől. Az interakció elemzésen alapuló konzultációt sok esetben konkrét tanácsadás is kiegészíti. Az általunk használt módszerek kiindulópontot jelenthetnek a konzultáció megalapozásához, azonban ezek beillesztése a konzultáció folyamatába gyakorlatot és felkészültséget igényel.

Irodalomjegyzék

- CSIBRA G., & GERGELY Gy. (2007). Társas tanulás és társas megismerés. A pedagógia szerepe. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 62 (1), 5-30.
- FRAIBERG, S. (1980). *Clinical Studies in Infant Mental Health: The First Year of Life*. New York: Basic Books.
- HÁMORI E. (2005). *Koraszülöttség és az anya-gyerek kapcsolat kezdete: buktatók és korrektív lehetőségek a korai kapcsolat fejlődésében*. Piliscsaba: PPKE-BTK.
- HÁMORI E. (2010). A kísérleti „Csecsemő Intencionális Viselkedése (CIV) Teszt” leírása és gyakorlati alkalmazásának szempontjai. In Radványi K. (szerk): *A diagnosztika aktuális kérdései – konferencia előadások*. Budapest: Magyar Pszichológiai Társaság.
- HÉDERVÁRI-HELLER É. (2008). *A szülő-csecsemő konzultáció és terápia. A viselkedésszabályozás zavarai csecsemő-és kisgyermekkorban*. Budapest: Animula.
- STERN, D. (1985). *A csecsemő személyközi világa*. Budapest: Animula Kiadó.
- STERN, D. (1995). *The Motherhood Constellation: A Unified View of Parent-Infant Psychotherapy*. New York: Basic Books.
- TOMASELLO, M., CARPENTER, M., CALL, J., BEHNE, T., & MOLL, H. (2007). A szándékok megértése, közös szándékok a kulturális gondolkodás gyökerei. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 62(1), 61-105.